

МОТИВ КАТАСТРОФІЗМУ ДУХОВНОСТІ ЛЮДИНИ У ТВОРІ
П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «БРУХТ»

У статті розглядається специфіка художнього розвитку мотиву катастрофізму духовності людини у творі П. Загребельного «Брухт», його репрезентанти та авторські інтенції. Акцентовано увагу на художній реалізації духовного буття людини у сучасному світі як на рівні сюжету, так і на рівні використаної автором символіки.

Ключові слова: мотив, образ, катастрофізм, руїна, моральність, суспільство, цивілізація, духовний розвиток.

В статье рассматривается специфика художественного развития мотива катастрофизма духовности человека на материале произведения П. Загребельного «Брухт», его репрезентанты и авторские интенции. Акцентировано внимание на художественной реализации духовного бытия человека в современном мире как на уровне сюжета, так и на уровне использованной автором символики.

Ключевые слова: мотив, образ, катастрофизм, руина, нравственность, общество, цивилизация, духовное развитие.

The given article studies the artistic phenomenon as catastrophism in the novel by P. Zagrebelny "Brucht", its exposures and the author's ideas. The attention is focused on art realisation of the image of spiritual life of the person in the modern world both at plot level, and at the level of the symbolics used by the author.

Key words: catastrophism, fall, morality, community, civilization, spiritual development.

У літературних текстах катастрофізм оприявнюється у різних моделях. Найбільш повно ця проблема досліджена в польському літературознавстві (Б. Данек-Войновська, Ю. Спейна, Є. Квятковський, М. Шпаковська та ін.), проте Ю. Спейна зауважував: «Намарне шукати терміна «катастрофізм» у найновіших літературних енциклопедіях і словниках. Взагалі, в деяких він зустрічається, але тільки на позначення теорії циклічних геологічних катастроф» [3, с. 12]. Перше визначення катастрофізму як чинника художнього відтворення відповідних реалій дійсності дав К. Вика, аналізуючи поезію Є. Загурського: «Ідейно-художнє явище польської поезії у другому десятилітті так званої міжвоєнної літератури, що полягало в символічно-класицистичному, подекуди з нальотом надреалізму чи експресіонізму, розгортанні мотивів, які навіювали й заповідали думку про

неминучу історично-моральну катастрофу, яка загрожує цілому сучасному світові, мотивів переважно філософського, а також суспільно-політичного підґрунтя» [4, с. 313].

Творчість Павла Загребельного кінця ХХ – початку ХХІ століття відзначається актуалізацією в ній теми катастрофізму. Катастрофізм як одне із суспільних явищ знайшов своє вираження в українській літературі 20-х – поч. 30-х рр., особливо виразно у поезії Євгена Плужника, Богдана-Ігоря Антонича, Володимира Свідзінського, які акцентували увагу на соціальній деформації людини і її світу; у наступні роки – в осмисленні письменниками трагедії, породженої жорстокою війною. У прозі Павла Загребельного художню інтерпретацію цього явища започатковано було у творі «Південний комфорт» (1982 – 1983 рр.), що є гострим памфлетом, викривальний пафос якого спрямовано проти суперечностей радянської системи, що постає у її мікрообразі, але що за своїм статусом стоїть в епіцентрі соціуму, прокуратури та шанувальників незаконного «комфорту». У їхньому зображенні утверджується думка, що майже всі охоронці законності або дурні, або негідники, або пристосованці, що не стільки захищають права людини, скільки самі на кожному кроці порушують їх. Подальшого розвитку тема регресу особистості, що веде до моральної кризи людини і суспільства, причину чого автор вбачає в антигуманних та аморальних законах, набуває у повісті «Гола душа» (1992). У творах, написаних на початку ХХІ століття («Брухт» – 2002 р., «Стовпо – творіння» – 2004 р.), П. Загребельний, зображуючи суспільні катаклізми, художньо осмислює їх вплив на особистість, на світ України. Крізь призму морально-етичного катастрофізму становища людини і країни у творі виражено в них не тільки філософсько-естетичну, а й соціально-політичну й громадянську позиції митця. Проте катастрофізм у творах Павла Загребельного осягається не з позицій філософських трактатів, до авторської його інтерпретації простежується усвідомлення засад української ментальності, національних культурних традицій.

Окремих досліджень, у яких би цілісно було проаналізовано специфіку вираження ідеї катастрофізму у творчості Павла Загребельного кінця ХХ – початку ХХІ століть, на сьогодні не існує, що й зумовило звернення у цій статті до розгляду мотиву катастрофізму духовності людини у творі П. Загребельного «Брухт».

У «Брухті» Павла Загребельного художньо відтворено кризовий стан кінця ХХ – поч. ХХІ ст. України, що стає на шлях перебудови, але при цьому потрапляє в лабеті політичної й економічної скрути. Прагнучи осмислити причини такого становища, письменник виділяє цілу систему моделей катастрофізму: технократичну, моральну, історіософську тощо, сфокусовуючи їх в єдиному хронотопічному мікрообразі світу – Кучугури. У його межах – топоси: палац і офіс колеги Ледви, хатинка з кошарою для овець, між ними – їхні просторові виміри (місто, степ). За межами Кучугур ретроспективно (через спогади Совинського) представлені як чинники макрообразу світу – місто Київ в Україні, місто Магдебург у Німеччині.

Пов'язує всі ці топоси мотив морального катастрофізму. Центральним образом у його художньому розвитку є образ «індустріальної імперії, пожертої іржею захланності й забуття» [2, с. 206], де Кучугури постають символом цивілізаційної каналізації людства. У ньому переплітаються риси міста і держави в цілому, що наголошено в порівнянні колегою Ледвою, головною героїнею твору – залізної імперії Кузьми Ягничча, її чоловіка, з Римською імперією: «Ці заводи – велич і занепад Ягничча, майже як велич і занепад Римської імперії <...>. Там всесвітня держава, потрошена веселими варварами, тут збудована на крові й кістках індустріальна імперія, пожерта іржею...» [2, с. 206]. Зіставлення історичних реалій дійсності підводить до думки – як і історія античної культури закінчилась зруйнуванням (духовним і фізичним) Риму, так і історія існування імперії Ягничча завершилась розвалом, залишився лише брукт, і не тільки Ягничча, а й усього Радянського Союзу, його соціуму. Яскравим підтвердженням цього є епізоди аванюри світового масштабу, учасником якої стає Совинський. Охоплені жадобою до легкої наживи, Ярема Совинський та його друг Тромбон наважуються стати посередниками у продажу танків «антинародному нафтовому режимові» [2, с. 12]. Так, уже на початку твору П. Загребельний акцентує увагу на глобальному рівні поразки соціалістичного способу життя: «І ось два доволі молоді українські аванюристи наважуються порушити світовий порядок» [2, с. 12]. «Дика купа доларів нізащо» заповонила свідомість героїв: генерала, Тромбона, Совинського. Руйнування держави, хаос, невизначеність подальшого шляху призвели до руйнації морального духу людини. Радянський Союз перетворився на «брукт», як і його духовні цінності, як і його будівники. Образ брукту має глибокий підтекст, асоціативно він є втілення ідеї морального, духовного виродження людини.

Зображуючи сучасний світ (маємо на увазі час народження твору, який писався по свіжих слідах), Павло Загребельний концентрує увагу на атрибутивних ознаках цивілізації: науково-технічні досягнення і нівелююча особистість та аморальна суть грошей, фінансові спекуляції, схематизація та стереотипізація форм поведінки тих, хто скорився молоху грошей. Ця теза розгорнута в зображенні світу колеги Ледви, Ягничча, Нуля, частково і Совинського: «Гроші можуть знайти все на світі» [2, с. 161], «тепер для мене на цім світі не існує ніщо, окрім грошей» [2, с. 69]. У романі «Брукт» світ грошей презентований образом металу, несумісного з кордоцентричною символікою. За Бердяєвим, «серце важко переносить доторк холодного металу, воно не може жити в металевому середовищі» [1, с. 18]. На думку філософа, серце – ядро душі, але саме в умовах технократичної епохи відбувається його руйнування. У П. Загребельного ця ідея втілена в розвитку мотиву руйнації душі у романі «Брукт», передусім характеристики Ягничча. Концептуальною деталлю останньої є наділення героя хворобою Альцгеймера, що її ознаки – втрата пам'яті і прогресуюче слабоумство екстрапольовані на образ «брукту»: сильний і владний чоловік перетворюється на нікому не потрібний «брукт». У поясненні цієї хвороби у романі П. Загребельний звертається до думки філософа: «Те, що

відбувається з генеральним директором Ягничем, Карл Юнг визначає, як дисоціацію між минулим і сучасним» [2, с. 161]. Відштовхуючись від цієї тези, хворобу Ягничча автор інтерпретує як конфлікт сучасного стану людини з її дитячим станом. Єдиним засобом редукування Ягничча є дитячі спогади: «Коли в людині несподівано згасає свідомість, її можна бодай частково відродити найглибшими вібраціями підсвідомості. А ці вібрації дає дитинство» [2, с. 163]. Простір дитинства для нього – найкращі сторінки життя, а у приземленому просторі Кучугур, в якому проживає генеральний директор корпорації «КУЧ-метал», він розчиняється. Із приїжджого юнака з херсонського села Ягнич перетворюється на багатія міста, фланера, самітника.

Зіставляючи дитинство Ягничча і його духовну чужість у сучасному світі, Павло Загребельний наголошує, що останнє загрожує людині руїною, тому її свідомість потребує компенсації, поки що її може дати лише дитинство. Через образ Ягничча автор стверджує, що доля людини не передбачувана і гроші не завжди можуть врятувати від біди: ніякі матеріальні статки не спроможні вилікувати смертельну хворобу і застерегти людство від неминучої загибелі. Думка автора оприявнюється в словах Євдокії – колеги Ледви: «в нас чоловіки вмирають сорокарічними, і всі від серцевих хвороб. Серця не витримують безнадійності життя, яка запанувала в суспільстві» [2, с. 109]. Смерть і посмертна нагорода Кузьми Ягничча зауважені з іронією: «Ексклюзивний брухт наразі лежить у сусідньому залі в ексклюзивній труні» [2, с. 243]. Присвоєння Ягничеві (людині, котра десятки років наживалася на державному багатстві) звання Героя України сприймається як остаточний занепад української духовності.

У творі «Брухт» П. Загребельний звертається до ідеї духовності, як основи духовного існування людини і суспільства в цілому: ігнорування загальнолюдських моральних цінностей призводить до морального відчуження і бездуховності, що спричиняють стагнацію суспільного життя. Технічна цивілізація Кучугур зумовлює втрату живого та живильного зв'язку Ягничча з людьми: «Індустрія живе без традицій, без думки про день завтрашній, вона нищить усе довкруг: дерева, траву, воду, все, що в землі, і людей, надто тих, хто нею керує. Може Ягничча свідомість не розладналася, а збунтувалася проти такого стану речей і запрагла повернутися в первісний стан» [2, с. 168], – розмірковує автор.

У розкритті внутрішньої спустошеності героїв твору концептуальними, характеристичними, є їхні імена. Героїня роману «Брухт» колега Ледва має звичайне ім'я Євдокія (Дунька, Явдоха), етимологічно воно пов'язане з «Євдоксією» – саме так звали царицю, яка півтори тисячі років тому правила Візантією і, як говорить один із головних героїв твору Ярема Совинський (історик за фахом), «прославилася не так тим, що тримала свого мужа імператора Аркадія, мов вола на налігачі, а переслідуванням і гонінням одного з найбільших отців церкви Івана Златоуста-Хризостома» [2, с. 37]. Цей «збіг» імен є своєрідною авторською вказівкою на антидуховне начало колеги Ледви. Прізвисько останньої теж показове: визначає її характер і

стосунки з оточуючими як суто корисливі й матеріальні. Духовне зубожіння Ледви П. Загребельний розкриває шляхом протиставлення її постаті образу православної святої Явдохи: «Свята Явдоха ластівок скликає, тому вони прилітають у цей день. Явдоха помагає дівчатам, які в цей день чарують своїх ворогів. Молитва до неї: Явдохо замкни моїх ворогів, щоб мені на дорозі не стояли й мене хрещену – молитвенну рабу Божу поганими словами не називали...» [2, с. 50]. Майже у подібну ситуацію, в якій опиняється Ягнич, потрапляє й сама колега Ледва. Фізично вона цілком вільна у своєму існуванні, проте душа її знаходиться в тенетах матеріального достатку, влади і привілейованого статусу: «Коли б йому забагалось обмазувати щоки Євдокії коров'ячими кізяками або курячим послідом, вона згодилася б і на це, лиш би він далі жив і маскував своїм ім'ям її маленьку імперію» [2, с. 165]. Шлях цієї жінки до багатства прокладено через ліжко фінансово забезпеченого чоловіка. Чоловіка, який спромігся витягти звичайну Дуньку із болота буденності й зробити з неї Євдокію-колегу Ледву, жінка так і не змогла покохати. Вбачала у Ягничеві лише спосіб збагачення й ключ до щасливого, заможного життя. Вона навіть не вірить в існування справжніх почуттів. «Де її взяти? – запитує Євдокія Совинського про любов. – Я цього варвара ніколи не любила і не могла любити, бо й за що! А він взагалі ніколи не знав, що таке любов. У ньому жило тільки одне почуття: зажерливість» [2, с. 166]. У цих словах відчувається авторське засудження людства, яке розучилося кохати. Панівними чинниками в суспільстві стають гроші, секс і влада.

Ознакою руйнування жіночого начала в характеристиці колеги Ледви в романі П. Загребельного є така риса як її небажання створити власний простір, де панували б гармонія і затишок. В інтер'єрі її палацу переважає вісімка. Вісім – це число матеріальне, антидуховне, в ньому закодовано владарюючий зміст. Його обирає Євдокія для облаштування кімнат будинку: «У тебе все восьмигранне, – говорить їй Совинський, оглядаючи володіння, – вілла, кімнати, ложе, дзеркала, столики, ця башта і безумний октоптих у ній, ще б тобі на додачу до всього, як древній богині, вісім ніг...» [2, с. 79]. Число вісім часом асоціюється з безкінечністю: «Простір, у якому вони опинилися, був мов символ безкінечності. Восьмигранна спальня, безмежне восьмикутне ложе, восьмигранні світильники...» [2, с. 38]. Поєднане із синім кольором, воно може означати необмеженість чоловічої влади. Тобто, палац колеги Ледви – це абсолютно маскулінний простір, в якому вона розчинилася, втратила себе. Йому протиставлено хату Ягничча, про яку розповідає Євдокія Совинському. Вона у минулому – осередок духовності, моральної чистоти, прообраз козацької України й героїчної минувшини. Але в умовах, коли людина живе лише бажанням збагачення матеріального статку, досягнення привілейованого статусу і раптом потрапляє у той світ минувшини, вона бачить лише поверховий рівень і не може заглибитися у героїку давнини: «Глиняна хата з вікнами, привезеними з пусток його рідного села, і навіть напичним віконечком, крізь яке колись зимовими ночами малий Ягнич перелякано дивився в страшну темряву і прислухався до вовчого виття в

далекім степу. Овечу кошару і кілька десятків овець, яких Ягнич і Фень годували і напували, а іноді навіть спали там...» [2, с. 164]. Євдокії здається, що вона створює у межах «металевої імперії», яка є уособленням чоловічого начала, духовний мікросвіт. Проте ідея цього епізоду, за задумом П. Загребельного, є набагато глибшою: необхідність відродження давньої української культури, яка здатна повернути українців до духовності.

У романі «Брухт» П. Загребельний, зображуючи суспільні пороки, акцентує увагу на їх згубному впливі на людину як особистість. Один із героїв «Брухту», історик Совинський, теж має неординарне ім'я – Ярема – похідне від «Єремія». Автор, спираючись на християнське вчення, дає своє пояснення цього імені: пророк, який передбачав страждання і руйнацію світу: «Ярема – це Єремія. Біблійний пророк. Здається, перший гуманіст. Був колись князь Ярема Вишневецький – запеклий, але розумний ворог Богдана Хмельницького. Були вчені: Ієремія Бентам, Ієремія Айзеншток...» [2, с. 29]. Герой «Брухту» нічим не визначний – він свідок руйнації і, більше того, безпосередній її учасник. У колезі Ледві Совинський прагне знайти не любов, а затишок, порятунк від самотності. Його цікавлять лише її тіло та гроші. Захоплений тілом жінки, Ярема не здатний контролювати власні вчинки, він цілком підкорився її волі і владі. Совинський у руках колеги Ледви більше нагадує беземоційну особу, аніж сильного представника маскуліної статі.

Поряд з колегою Ледвою, окрім Ягнич та Совинського, зображені Нуль і Фень, імена та прізвиська відповідні їхній психології і вчинкам. Нуля прозаїк часто навіть не називає людиною, більше істотою, математичною машиною, інфузорією, мікробом. Проте такий, на перший погляд непримітний, чоловік, як виявилось, здатний на зраду і підлість. Доручивши усі рахунки і фінансові справи Нулеві, колега Ледва не сподівалася, що залишиться ні з чим після смерті Ягнич, адже вищеназваний «мікроб» прибрав до своїх рук усю інформацію про доходи металевої імперії й зник у невідомому напрямку: «У нього одинадцять закордонних паспортів, і всі на різні прізвища!... Чи знаю, де, що, скільки? Він сам підсовував мені коди, брав відтиски пальців, клацав цифрами, а скільки наклацав для мене й самого себе? Допоки він звивався, як вуж довкола мене, я була колега Ледва, звівся, вибивши з-під моїх ніг залізну опору – Ягнич, – я ніщо» [2, с. 225]. Ховаючись за маскою неадекватної, нікчемної людини, Нуль спромігся обдурити всіх оточуючих і отримати мільйонний статок.

На противагу Нулеві, Фень – абсолютно безпечна особа, прообраз звичайного українського селянина, який відзначається м'якістю та чуйністю до людського горя (навіть ім'я його асоціюється із чимось м'яким і теплим). Фень постійно знаходиться поруч із Кузьмою й не втрачає надії на його одужання. Для нього Ягнич – не «титан» металевого бізнесу, а звичайна людина, яка потребує допомоги й опіки. Болісно Фень сприймає трагічну загибель Ягнич. Він організовує спочатку пошуки Кузьми, а потім похорон товариша: «Кузю! Шо вони з тобою зробили! Шо ж зробили! І не збагнеш, хто ж ті «вони»: звірі чи люди?» [2, с. 241]. Стосунки Феня із колегою

Ледвою можна вважати ієрархічними: він ставиться до неї, як до господині, проте іноді дозволяє собі кинути негативну репліку в її бік.

Назва твору «Брухт» – теж символічна: прозаїк проводить паралель із ламаним металом і суспільством, яке почало занепадати. Український соціум, на думку П. Загребельного, втрачає моральне обличчя і відходить від духовних настанов наших пращурів: «...коротко стрижені, круглоголові (справді брахіцефали, але не європейські, а радше африканські, гутентотські), зріст нижче середнього, носи широкі. З пожадливими ніздрами (всьорбнути всі блага світу сього!), нижні кінцівки коротенькі, мов підпірки для масивного тулуба, зате верхні довгі, загребуці, пожадливі для цих неситимих істот, товстопалих, товстовусих, товстошиїх, товстозадих... невже ж це українці?» [2, с. 55]. Почуття нівелюються, кохання отримує власну ціну, а стосунки починають формуватися за законами ринку. Ці загрозливі метаморфози осмислюються в романі «Брухт» П. Загребельного через зображення стосунків Євдокії і Ягничя, характеристики, які дає Ягничу колега Ледва: «Він діяв майже за Адамом Смітом: гроші – товар – гроші. Як і будь-який товар, мене купували, – говорить Дунька Совинському, – не дбаючи про мою думку» [2, с. 75]. «Зажерливість, жадоба, підступність, продажність, посередність, підлабузництво, пиндючення [2, с. 145]» – на думку письменника, опановують не лише душі Ягничя та колеги Ледви, а душі й типових людей сучасного суспільства. Катастрофізм сучасного духовного розвитку людства, частиною якого є ці персонажі, примушує замислитись історика Совинського над майбутнім української нації в цілому: «Куди я попав?» – мляво думав Совинський, розлягаючись на мільйонерському ложі колеги Ледви. За себе він міг би радіти, бо така жінка для нього і більше ні для кого, та як же бути з тою великою сутністю, мізерною часткою якої ти є, з народом, з нацією, з Україною?» [2, с. 191].

Список використаних джерел

1. Бердяев Н.А. Человек и машина // Путь. – 1933. – №38. – С.3 – 38.
2. Загребельний П. А. Брухт: Роман; Гола душа: Повість / Харків: Фоліо, 2003. – 399 с.
3. Speina J. Powieści Stanisława Ignacy Witkiewicza. Geneza i struktura. – Toruń, PWN, 1965. – 144 s.
4. Wyka K. Rzecz wyobraźni. – Kraków: Wydawnictwo literackie, 1997.